

تاملی در مبانی و جلوه های زیبایی باغ ایرانی نمونه موردی باغ ائل گلی تبریز

علی کارگر^۱، سعید خلیلی^۲

^۱ دانشجوی کارشناسی رشته معماری دانشگاه آزاد صوفیان و عضو باشگاه پژوهشگران جوان.

^۲ دانشجوی دکترا معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز.

نام نویسنده مسئول:

علی کارگر

چکیده

این تحقیق که تنها باغ باقی مانده باغ های تاریخی ایران در شهر تبریز (یعنی ائل گلی) انجام می شود، تلاش می کند قدم برای حفظ آن به عنوان یک گنج تاریخی باشد. با توجه به زیبایی منحصر به فرد آن، باغ ائل گلی به عنوان مکان مهمی برای بازدید از گردشگران خارجی و محلی در شهر مورد توجه قرار گرفته است. با این حال، در سال های اخیر این باغ تاریخی تبدیل به یک خیابان و پارک عمومی شده است. ترمیم های جدید باغ برای تبدیل شدن به یک پارک، توابع جدیدی را تعریف کرده اند که نیاز به امکانات جدیدی برای این کاخ دارد. اهداف این مطالعه تحقیق در مورد اهمیت سبک معماری باغ و توابع جدید در این باغ تاریخی است. در ساخت باغ، سلسله مراتب چیزهایی اساسی می باشند. در طرح کلی باغ، هندسه مربع و مستطیل وجود دارد، برتری خطوط و درک جاده های اصلی وجود دارد.

واژگان کلیدی: باغ ایرانی، معماری ایرانی، عمارت ائل گلی، هنر ایرانی

مقدمه

در ادبیات ایران به باغ ایرانی "باغ سرا" و یا پردیس فردوس گفته می شده است. واژه باغ ایرانی جدید و ترجمه پرشن گاردن است. باغ ایرانی سه ساختار و طراحی منحصر بفرد دارد: اول در مسیر عبور جوی آب قرار دارد. دوم: محصور است با دیوارهای بلند سوم: در داخل باغ عمارت تابستانی و استخر آب قرار دارد. این سه مشخصه باغ های ایرانی را متمایز می کند. در واقع این باغ سراهای ایرانی راجه‌انگردان اروپائی که مشاهده کرده اند آن را با مشخصه و نام "پرشن گاردن" وصف کردند. باغ ایرانی یا "باغ سرای" به ساختار و طراحی منحصر بفرد آن اشاره دارد. باغ ایرانی با تاریخ پیدایش قنات پیوند دارد اولین باغ های ایرانی در مسیر خروجی قنات ها شکل گرفته است. نمونه این گونه باغ ها را می توان در طبس، یزد، گناباد و بیرجند و اکثر مناطق کویری دید. یکی از مشخصه های باغ ایرانی عبور جوی آب در داخل باغ هست که معمولا در این باغ سراها در وسط باغ استخر و یک عمارت و یا ساختمان تابستانی وجود داشته است. بعضی باغ ها بصورت چهارباغ بوده و آب را در چهار مسیر عبور می داده است. (قنات میراث فرهنگی و علمی ایرانیان، ۱۳۸۳، گناباد). باغ ایرانی پدیده ای فرهنگی، تاریخی، کالبدی در سرزمین ایران است. علاوه بر این، باغ ایرانی در قالب های شکل و همزمان معنایی در حیطه های دیگر از فنون و هنرهای ایرانی حضور و تاثیر چشمگیری داشته است. زمینه هایی نظیر قالبیابی، تذهیب، نگارگری، فلسفه اسلامی و... که به علت وسعت حضور این پدیده، ناگزیر طیف گسترده ای از متخصصان با موضوع باغ ایرانی سرو کار دارند.

هدف اصلی در این مقاله بررسی و جلوه های هنر و زیبایی باغ ائل گلی تبریز و مبانی آن می باشد. روش تحقیق در این مقاله توصیفی-تحلیلی و به صورت کتابخانه ای می باشد. مقاله زیر در دو بخش تنظیم گردیده است که در ابتدا در استناد به منابع معتبر و پژوهش های صورت گرفته در زمینه باغ ایرانی و بررسی ویژگی های آن مانند زیبایی پرداخته شده است. و در بخش دوم معرفی باغ و عمارت ائل گلی شهر تبریز و تاثیرات باغ سازی بر مجموع عمارت ائل گلی تبریز داشته است را بیان خواهیم کرد.

اهداف تحقیق

هدف کلی این تحقیق بررسی جلوه های زیبایی و مبانی آن در بوجود آوردن باغ و عمارت ائل گلی تبریز و شیوه باغ سازی در ایران و همچنین معماری باغ ایرانی و تاریخچه باغ سازی در ایران می باشد.

روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله با استفاده از روش اسنادی انجام گرفته است. و در زمینه جمع آوری اطلاعات بخش اصلی از طریق مطالعات کتابخانه ای و گردآوری اطلاعات است. در این مطالعه به بررسی اسناد تاریخی و بررسی اصول معماری و نحوه باغ سازی و زیبایی باغ ایرانی خواهیم پرداخت.

تاریخچه تحقیق

مطالب پیرامون باغ ایرانی را شاید بتوان به گروه های ذیل تقسیم نمود:

۱. کتب و نوشته های تاریخی-توصیفی مستشرقین و مورخین در خصوص شهرها و اماکن تاریخی ایران که در خصوص باغ های معروف در آنها توضیحاتی وجود دارد. از این میان افرادی چون شاردن^۱، کلاویخو^۲، فلاندن^۳، پاسکال کوست^۴، و هوبرت^۵ از شهرت بیشتری برخوردار هستند. همچنین افرادی چون مافروخی در محاسن اصفهان پیرامون این باغ ها نوشته هایی دارند. در دیوان شعرا نیز توصیف باغ ایرانی و گونه های مختلف آنها را می توان جستجو نمود.

۲. کتاب ها و نوشته هایی در خصوص تاریخ هنر باغ سازی جهان که به زبان لاتین نوشته شده و در کتاب شناسی آخر مقاله به برخی از آنها اشاره گردیده است. در فصل هایی از این کتب به باغ ایرانی و یا باغ های اسلامی اشاره شده اند.

۳. کتاب های ویژه گونه های گیاهی، گیاهان دارویی که به خواص و طریقه کاشت باغ و ترتیب آنها اشاره دارد که فی المثل کتاب ارشاد الزراعه از ابونصر هروی به همت محمد شیری از انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسیده است همچنین کتاب تاریخ کشاورزی ایران (۱۳۳۰) از تقی بهرامی از همین انتشارات به کشاورزی کهن ایران پرداخته است.

۴. مهمترین کتاب های مورد استفاده در قرن اخیر نوشته های متخصصین ایرانی و غیر ایرانی در خصوص بررسی گونه های باغ ها و همچنین ساختار آنها می باشند. که به دو گروه تقسیم می گردند. برخی همچون کتاب باغ های ایرانی از دونالد ویلبر^۶ بسیار کامل به تمامی باغ ها نظر دارد و بعضی دیگر به باغی خاص و یا باغ های شهری ویژه توجه کرده اند. از این میان حسین فرخ یار^۷ (۱۳۷۵) به فین کاشان، یعقوب دانش دوست (۱۳۶۹) به باغ طبس و علیرضا آریانیپور (۱۳۶۵) به باغ های شیراز اشاره نموده اند.

به غیر از منابع فوق مقالات و دست نوشته هایی از دوستداران خصوصیات باغ ایرانی وجود دارد که حاوی مطالب بسیار مفید می باشند. از آن جمله مقاله مرحوم "پیرنیا" در مجله آبادی (۱۳۷۲) و مقاله مرحوم "ابوالقاسمی" در کتاب معماری و شهرسازی ایران قابل توجه بیشتر می باشند.

۵. از زمانی که استروناخ (۱۳۷۰) طی مقاله ای مبتنی بر گزارش کاوش های باستان شناسی باغ پاسارگاد حدس چهاربخشی بودن باغ ایرانی را عنوان کرد و پلان ترسیمی باغ پاسارگاد را بر خلاف واقعیت، به صورت دو محور عمود بر هم ترسیم نمود، به دلیل این که باغ مزبور قدیمی ترین باغ بر جای مانده ایرانی است، این تصور نادرست شکل گرفت که همه باغ های ایرانی چهارباغ می باشند، در صورتی که قدیمی ترین استفاده از این واژه در کتاب ارشاد الزراعه هروی (۹۲۱ ه. ق) است که بر چهار بخشی بودن باغ اشاره دارد. در سال های اخیر در خصوص کهن الگوی چهارباغ نظرات مختلفی از سوی متخصصین مطرح شده است. بسیاری از صاحب نظران همچون انصاری (۱۳۷۸)، میرفندرسکی (۱۳۸۳)، مسعودی (۱۳۸۸)، شاهچراغی (۱۳۸۹)، بر پایه گفته های رایج، اصول باغ ایرانی را چهار باغ دانسته و معتقدند در نظام دشوار، دو محور اصلی عمود بر هم، باغ را به چهار قسمت اصلی تقسیم می کنند و گوشه را در محل تقاطع محورها احداث می کردند. در مقابل نقدهایی نیز بر این الگو وارد شد که در اغلب آنها الگوی چهارباغ را از منظری خواص مورد تردید قرار دادند، از جمله برخی از محققین همچون بهشتی (۱۳۷۸)، منصوری (۱۳۹۰) و حیدر نتاج (۱۳۸۹) ضمن بررسی منشاء پیدایش نظریه چهارباغ، نحوه تاثیر این کهن الگو در شکل گیری باغ ایرانی را مورد استفاده قرار دادند. با این وجود، تاکنون هیچ الگویی به عنوان جایگزین کهن الگوی چهارباغ ارائه شده است.

تاریخچه باغ سازی

نویسندگان مقاله آغاز باغ سازی ایرانی را به استناد نقش مایه های رایج سفالینه هایی که در شوش یافت شده است، به دوران هزاره چهارم پیش از میلاد نسبت می دهند. در ادامه تداوم باغ سازی ایرانی را در سفالینه ها^۲ و تراشکاری های تخت جمشید مفرع کاری های لرستان (تصویر ۱)^۳، آثار هنری دوران ساسانی، اشعار^۴ و مضمون های موسیقی پیش از اسلام و سپس فرش ها (تصویر ۲)، بافته های ابریشمی، نگارگری های دوران اسلامی (تصویر ۳ و ۴)، تا مصادیق باغ های شناخته شده یا پا بر جای موجود همچون «فرح آباد» اصفهان و «اشرف» بهش و باغ فتحعلی شاه^۵ دنبال می نمایند. بدین ترتیب نویسندگان به نوعی معتقد به تداوم سبک باغ سازی ایرانی از حدود هزاره چهارم پیش از میلاد تا دوران قاجار هستند.

تصویر ۲: فرش بافته شده با طرح باغ مربوط به سده دوازدهم ق (کردستان)

تصویر ۱: گلدان برنزی مربوط به سده نهم یا دهم قبل از میلاد لرستان

تصویر ۳: مینیاتور سبک تبریز مربوط به سده

تصویر ۴: کاسه منقوش لعابدار مربوط به سده ششم ق ساوه هشتم ق با

موضوع کاشت درخت فلفل سفید

توجه به نوع نویسندگان به تاریخچه باغ ایرانی در این مقاله، از جهاتی بسیار حائز اهمیت است. با دقت در این موضوع به وضوح می توان دیدگاه بنیادین نویسندگان راجع به معماری ایران را دریافت. ویژگی که البته با دقت در عنوان کتاب و فهرست کلی مطالب آن می توان مشاهده نمود. نویسندگان با استفاده مستمر از عبارت «باغ ایرانی» در مقاله و قدمت تاریخی ۵ الی ۶ هزار ساله برای آن در صد معرفی معماری ایرانی به عنوان یک سبک معماری ریشه ای و بومی در این سرزمین که واجد تداوم تاریخی مستمر از گذشته دور تا دوران معاصر است بوده، و بر این باور هستند که تفکر باغ سازی ایرانی به عنوان یکی از مولفه های معماری ایرانی از گذشته دور در این سرزمین آغاز شده، و به تدریج تا دوران معاصر رشد نموده، و متولیا غنا یافته و در عین حال به سرزمین های دیگر نیز گسترش پیدا کرده است. تفکر ایشان نه تنها بر تداوم تاریخی بلکه پراکندگی در گستره وسیع جغرافیایی ایران بزرگ (ورای مرزهای فعلی جغرافیایی ایران) استوار است.

باغ ایرانی

باغ در فرهنگ و تمدن ایرانی از روزگاران دیرین اهمیت و جایگاهی مهم داشته است و یکی از مفاهیم بنیادین مباحث اجتماعی، فرهنگی و طبیعی این سرزمین به شمار می رود (بانی مسعود، ۱۳۹۰: ۲۰). باغ ایرانی، فضایی منظم و سازمان داده شده با نقش زیبایی شناسانه ایرانی از ترکیب عناصر طبیعی مانند آب، گیاه و سنگ و عناصر مصنوع مانند کوشک، دیوار و... است؛ این بخش، از چیستی و چگونگی عناصری که باغ ایرانی را پدید می آورد بحث می کند تا بتوان مقایسه ای بین عناصر باغ ایرانی به طور کلی و باغ های کرانه جنوبی دریای خزر به طور اخص انجام داده به طور کلی عناصر باغ را در دو گروه عناصر طبیعی و عناصر مصنوع می توان طبقه بندی کرد. به رغم عناصر انسان ساخت در باغ ها، این عناصر طبیعی هستند که وجودشان باغ را تعریف کرده و به آن هویت می بخشد (حیدر نتاج، ۱۳۸۹: ۵۹). گیاه و آب مهمترین عناصر طبیعی هستند که در شکل گیری باغ ها نقش اساسی ایفا می کنند. به طوری که بسیاری از گونه های کالبدی باغ ایرانی به طور مثال باغ آبی، باغ میوه، باغ تزئینی، باغ بیشه و... (رک : حیدرنتاج: ۱۳۸۹). به نحوه و میزان استفاده از عناصر طبیعی در باغ وابسته است. فرم بستر طبیعی و جانمایی عناصر اصلی، آن ضمن الزام به رعایت اصولی طراحی باغ ایرانی می تواند در شکل باغ تاثیرگذار باشد. گیاه به عنوان عنصر اصلی و ضروری باغ علاوه بر اهمیتی که در تنظیم شرایط محیطی، سایه افکنی، زیبایی و هویت بخشی دارد، معانی نمادین نیز بر آن متصورات که این معانی در تعالیم ادیان ایرانی و دین اسلام نیز به وضوح دیده می شود. آب نیز از عناصری است که در باغ سازی از اهمیتی ویژه برخوردار است.

گیاه: از دیرباز در ایران عناصر طبیعی مورد توجه خواص بوده اند. بررسی منابع تاریخی، فرهنگی و ادبی حکایت از آن دارد که ارزش حرمت گیاه نزد ایرانیان، بسی فراتر از درجه اعتبار آن در پیش دیگر اقوام و ملل جهان است. گیاهان و درختان در فرهنگ ایران کهن تقدیس می شود و در فرهنگ ایرانیان تاریخی پس از اسلام مورد احترام است (شاهچراغی، ۱۳۸۹: ۱۰۲). و به سبب همین جایگاه، نقشی اساسی در فضا سازی باغ ایرانی ایفا می کند. به عنوان مثال درخت سرو، مظهر جاودانگی، راستی، سرافرازی و آزادی در صدر مضامین نقاشان قرار گرفت. بر روی ساختمان ها و در باغ های پیش از اسلام و هنر ایرانی اسلامی و بعدها در هنر گورکانیان هنر نمایان شده چنانچه درخت سرو یکی از زیباترین و جذابترین نقش برجسته های تخت جمشید است (ایلکا، ۱۳۹۰: ۱۰۳). با وجود استفاده از برخی گونه های خواص مانند سرو در باغ های تمامی مناطق، از انواع گونه های درختی، درختچه ای، پوششی و علفی سازگار با منطقه در باغ آرایشی استفاده می شد. "ایرانیان از جلوه طبیعت در باغ های خود به شیوه ای بی تکلف و ساده لذت می بردند و هرگز به محیط آن جنبه افسانه ای و تخیلی نمی

دهند " (منصوری، ۱۳۸۴). پوشش گیاهی در باغ ایرانی بر اساس نظم هندسی کالبد باغ تعیین می شد. و بر هندسه آن تاکید می کرده است. طبیعت در باغ ایرانی زمینه ای برای لذت انسان است، وسیله ای است برای ساخت فضایی مناسب با طبع انسانی و محیطی که توان زمینه سازی پرورش قوای روحانی و دست دادن تاملات شهودی و معرفت قلبی را در خود نهفته دارد. " باغ ایرانی نظم فضا و منظره خود را از انسان و ذهنیت او می گیرد و جزء فضاهای با اصالت طبیعت آراسته می شوند. می توان گفت باغ ایرانی نظم دوگانه دارد: در کل و انتظام خود انسان محور و در جزء و فضاهای ملموس طبیعت مدار است " (منصوری، ۱۳۸۴، ب: ۶۲)

آب: می توان آب را روح باغ ایرانی نامید، یا به عبارتی، آن را نیروی حیاتی دانست که به باغ جان می بخشد و آن را تا حد بهشت ارتقا می دهد (زانگری، ۱۳۹۱: ۴۱). وجود آب و حرکت آن در باغ، اصل ترین و مطبوع ترین خصوصیت مشترک باغ ایرانی است. انسان در این باغ ها با به نمایش گذاشتن آب به صور متفاوت (آب در حرکت و آب ساکن)، نیاز خود را نسبت به این عنصر حیات بخش شفاف و خنک کننده مورد تاکید قرار می دهد. در باغ ایرانی آب از نقطه ای ظاهر می شود که بتواند سراسر باغ را آبیاری کند، لذا گردش و جریان آب علاوه بر نقش عملکردی به طرق مختلف به نمایش گذاشته می شود و آب را در هر فضایی با حضور خود نقش مهمی در ایجاد خنکی، انعکاس نور و اصوات دلپذیر ایفا می کند. این منبع حیات بخش با حرکت در جویبارها، آبشارها، فواره ها ایجاد زندگی و جنب و جوش در باغ می کند و در حالی که حوض ها، حوضچه ها و استخر ذخیره، آرامش و سکون را بر باغ حاکم می نمایند. در دسته بندی کلی باغ های ایرانی گروهی از باغ های ساخته شده در زمین های عارضه دار طبیعی با دریاچه وجود دارند که در آنها پوشش شده تا حالت طبیعی بستر (پوشش جنگلی و دریاچه) حفظ و حداکثر پتانسیل های آن استفاده شود. از نمونه های خوب آن می توان به باغ عباس آباد بهشهر اشاره کرد (بانی مسعود، ۱۳۹۰: ۲۵).

زمین: بستر طبیعی پیرامون مکان باغ می تواند در شکل کلی باغ و آرایش عناصر آن نسبت به هم تاثیر بسزایی داشته باشد. توپوگرافی متفاوت، باغ های متفاوتی را خلق می کند؛ باغ های گسترده حاصل زمین بدون عرضه و صاف است، در مقابل آن باغ تخت در زمین های شیبدار شکل می گیرند. توپوگرافی تپه ماهوری و نامنظم باغی چون عباس آباد بهشهر می آفریند که هم از شیب دو طرفه برخوردار است و هم از دریاچه پر آب (حیدرنتاج، ۱۳۹۲).

عناصر مصنوع: در مقابل عناصر طبیعی، عناصر مصنوع در باغ ایرانی با هندسه ای منظم در کنار هم شکل گرفته اند. ساخته های آن در باغ سازی یا به عبارت دیگر نقش انسان در باغ سازی، علاوه بر به نقش کشیدن عناصر طبیعی تلفیق آنها با عناصر انسان ساخت است، شامل ایجاد حریم، تغییر فرم زمین باغ و ابنیه ای که به نحوی با باغ در ارتباط هستند. ساختمان های اصلی باغ در دو مقیاس هستند، مقیاس بزرگ که در فضای اصلی باغ مشارکت دارد و مقیاس کوچک که در پیرامون باغ را تعریف می کند. در مقیاس بزرگ، سردر، کوشک و عمارت اصلی که معمولا در محور اصلی قرار دارند ساخته شده و در مقیاس کوچک بناهای فرعی مانند حمام و بناهای خدماتی در جداره دیوارهای جانبی قرار می گیرند. بناهای اصلی و بزرگ در باغ ایرانی اغلب به زندگی بیرونی اختصاص دارد و بناهای مربوط به زندگی اندرونی به شکل حیاط های نسبتا کوچک یا اتاق دیده می شوند. بناهای کوچک نظم فضاهای اصلی و هندسه باغ را بر هم نمی زنند. مکان یابی و شکل پلان ابنیه باغ، تابعی از شکل بستر باغ و هندسه کلی آن است.

هدف از ایجاد باغ نزد ایرانیان

منظور و هدف ایجاد از باغ نزد ایرانیان بخش مهمی است که نویسندگان مقاله به صورت مفصل به آن پرداخته اند. آنها در ابتدا به اهمیت موضوعات مرتبط با باغ همچون آبیگر میان درختستان، درختان سرو و نخل، آب روان، تخت طاقدیس در میان بیشه انبوه و باغی که صحنه پذیرفته شدن جشن ها نزد ایرانیان در دوران پیش از اسلام بوده، اشاره می کنند (تصاویر ۵ و ۶). سپس به کاربردی تر شدن نقش تزئینی که آرایش باغ در هنرهای مختلفی چون فرش و کاشی کاری در دوران اسلامی پیدا نموده، می پردازند (تصاویر ۷ و ۸). در این زمینه، در بخش های دیگری از مقاله به اضافه نمودن هیجان شکار به باغ ها، به عنوان ورزشی که از دیرباز ایرانیان لذت بی نظیری از آن می برده اند، اشاره می کنند (Christensen, 1909:14).

در ادامه نویسندگان باغ را باور کانونی فلسفه زندگی ایرانی ها می دانند و توضیحات خود را بدین شرح ارائه می کنند: «با توجه به اهمیتی که باغ در زندگی ایرانی داشت، لذا به صورت طرح و نقشی دلخواه با تشبیه ها و استعاره های همگان پسند در می آمد. به عنوان مثال تعطیلات برای ایرانی ها استراحت در باغ و جشن ها یعنی دوستان، خوراک و موسیقی در سایه آرام درختان است. باغ مکانی برای تفکر و گفتگو است. در باغ مدرسه ها، دانشجویان و اساتید به مطالعه و مباحثه می پردازند. ممکن است قراردادهای زیر درختان بسته شوند و اغلب وزراء سیاست های خود را در کنار حوض آب تعیین می کنند... او [ایرانی] خود را در عطر فراوان گل های باغ غرق می کند و در پوست نارنجی مایل به قرمز زردآلو، طعم شیرین و تند گوشت آبدار آن را تشخیص می دهد. او کیفیت آواز هر پرند و صدای حرکت برگ ها را در آب روان می شناسد و آگاهانه خنکای سایه و تازگی آب حوض را احساس می کند. باغ قرن ها برای ایرانیان صحنه بزرگترین شادمانی ها و

محلی برای گریز از تلاش و پیچیدگی های زندگی روزمره، گرد و غبار و گرمای کوچه ها و گذرها، فراغت از رنج سفر، نور شدید خورشید، هوای خشک و سوزان، و فرسودگی ساعت ها کوشش یکنواخت بود». سپس حضور اشعار و موسیقی ایرانیان را مورد توجه قرار داده اند. نویسندگان که ایرانیان را شاعر پیشه ترین مردمان می دانند باغ را به عنوان منظره ای همیشگی در اشعار ایشان که به خاطر خودش ستوده می شود و صحنه داستان های بی پایان و منبع تشبیه های دوست داشتنی و آشنا همچون معشوق، سرو، یاسمن یا گل سرخ بوده با دیوان هایی به نام های مرتبط با باغ همچون «گلستان» و «بوستان» می باشد، می بیند (Ouseley:1823:61، فردوسی، ۱۳۷۴: ۸۲۱). و در مورد شاعران نیز این گونه تفسیر می کنند: «شاعران ایرانی پیوسته آرزوی مزاری در باغ را داشته اند. عمر خیام گفته است که گور من در موضعی باشد که هر بهاری باد شمال بر من گل افشان می کند. نظامی عروضی در بازدید از مزار خیام در نیشابور بین دیوار باغی خاک او را یافت که درختان امرو و زردآلو سر از آن باغ بیرون کرده و چنان شکوفه بر خاک او ریخته بود که خاک او در زیر گل ها پنهان شده بود (Aruz, 1910: 62,63. Nizami). همین طور سعدی که شرط کرده بود باغی نزدیک شیراز به خاک سپرده شود. آرامگاه حافظ در شیراز نیز در باغی است. فردوسی نیز در باغ خودش در طابران، بزرگترین قصبه توس به خاک سپرده شده است.» ایشان در ادامه، همچنین به مضمون های موسیقی باقیمانده از دوران ساسانی با نام باغ های ایرانی همچون «باغ شیرین»، «باغ شیراز»، «باغ اردشیر» (Huart, 1913: 561). «باغ شهریار»، «باغ سیاوشان»، «سروشاه»، (یا سروستان) و «راه گل» اشاره می کنند.^{۱۱} اشاره می کنند. بدین ترتیب، نویسندگان باغ را درون مایه اصلی بسیاری از هنرهای ایرانی می دانند.

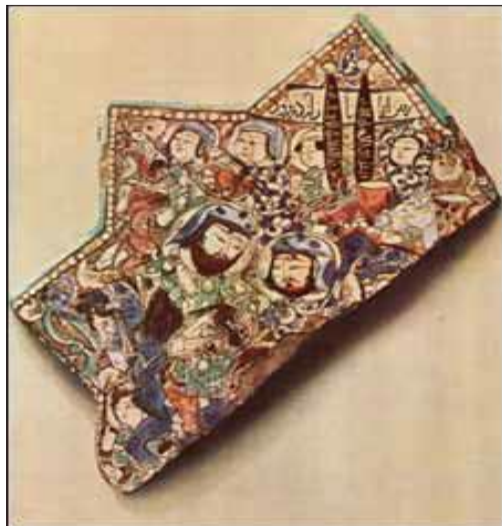
نویسندگان اهمیت باغ را در تفکر ایرانیان را حتی فراتر از زندگی مادی و در تعبیرات به کار رفته در سعادت جاودانی می بینند و این گونه بیان می کنند: «باغ محلی رویایی، وراى جهان بودن^{۱۲}،... مثلاً هنگامی که زرتشتی پارسا در می گذرد، در پایان شب سوم، خود را در میان گیاهانی می بیند که عطرهاى خوش از آن استنشاق می گردد^{۱۳} و یا در دین اسلام که پاداش های خواص نیکوکاران در زندگی جاودانی در باغ مقدس بهشت قرار داده شده است» (Sale, 1921:515-288). بدین ترتیب، ایشان نیاز به باغ در ایران را ریشه دارتر، مشخص تر و جهانی تر از شیفتگی ژاپنی ها به گل ها و عشق انگلیسی ها به دشت و دامن و روستا معرفی می کنند. هدف ایرانیان از طراحی و ساخت باغ در این سرزمین موضوع ناآشنائی در ادبیات موضوع باغ ایرانی نیست اما کمتر محققینی به صورت اشاره شده راجع به موضوع بحث کرده اند. نکته حائز اهمیت در اینجا تنوع نقطه نظرات نویسندگان از توجه به امور کاربردی تا معنایی است، بدین شکل که ایشان در ابتدا به نقش کاربردی باغ در برگزاری جشن ها و ضیافت ها و تزئینات، تولید انواع میوه ها و گل ها، پس از تلاش زندگی روزمره و شکار اشاره نموده، سپس به حضور باغ در اشعار، تشبیهات و داستان های عامیانه و در انتها به اهمیت و نقش باغ در تفکر غیرمادی (معنایی و وراى این دنیا) نزد ایرانیان اشاره می کنند. افزودن بر این در این خصوص به برخی نکات ظریف همچون نام مضمون های موسیقی ایرانی به نام باغ ها و یا علاقه و توجه شاعران معروف ایران به داشتن آرامگاهی در باغ اشاره نموده که شاید کمتر کسی به آن ها توجه کرده باشد.

تصویر ۶: نمایش تخت طاقدیس در بیشه ای
انبوه در سینی برنزی ساسانی

تصویر ۵: ایزاد ماه ریشه دار مرتبط با درخت نخل، پلاک برنزی
ریخته گری شده مربوط به سده دوم هزاره اول قبل از میلاد

تصویر ۸: کاشی منقوش دار لعابدار سده هفتم ق کاشان

تصویر ۷: فرش بافته شده با طرح باغ مربوط به سده دوازدهم ق شمال غربی ایران احتمالاً کردستان

عناصر و ساختار باغ ایرانی

باغ ایرانی در پی ترکیب عناصری همچون زمین، آب، گیاه و فضا و قرار گیری در ظرف اندیشه معماری ایرانی شکل می گیرد. از طرفی از دیدگاه پدیدارشناسی، برای فهم روح، به مفاهیم معنا و ساختار نیازمندیم. معنای هر شیء ریشه در روابط آن با اشیای دیگر داشته و ساختار بر ویژگی های شکلی و فرمی مجموعه ای از روابط اشاره دارد که یک کلیت هستند و از این طریق است که می توانیم به کیفیت های وجودی آن پی ببریم (مدقالچی و همکاران، ۱۳۹۳)

پارک ائل گلی تبریز

ائل گلی دارای استخری به وسعت ۵,۵ هکتار و پارکی به مساحت ۶۰ هکتار است که در جنوب شرقی شهر تبریز واقع شده است. مرکز استخر به صورت شبه جزیره، خیابانی کشیده شده. و عمارتی هشت ضلعی در آن ساخته شده است که دارای تالار پذیرایی از مهمانان است (اصغری، ۱۳۹۱: ۹۷). پیش تر این بنای پذیرایی یا رستوران ائل گلی یک طبقه و از خشت خام بوده و در اثر فرسودگی در سال ۱۳۴۶ خورشیدی ساختمان قدیمی آن از طرف شهرداری تخریب و به جای آن یک ساختمان دو طبقه با ایوان های متعدد بنا شد که ۱۲۰۰ متر مربع زیر بنا دارد. آب استخر به شکل جویبار از گوشه جنوب شرقی آن، شعبه ای از رودخانه ليقوان و از سهند است. احداث بنای اولیه آبگیر به زمان سلطان یعقوب آق قویونلو نسبت می دهند و توسعه آن را از دوره صفویه می دانند، تکمیل عمارت و گردشگاه مخصوص درباریان و آبادانی آن را به زمان قهرمان میرزا پسر عباس میرزا نایب السلطنه که حکمران آذربایجان بوده نسبت می دهند (همان). در دوره صفویه آب استخر ائل گلی بزرگترین آب انبار شهر برای باغ ها به حساب می آمد که در دوره آق قویونلوها و صفویه قاجار تمام محوطه داخل این آبگیر از شن و ماسه خالی شد و دیواره ای از سنگ و آهک پیرامون آن کشیده شد و پس از دوره قاجار این محوطه به شهرداری تبریز واگذار شد تا گردشگاه عمومی مردم باشد. با احداث هتل پنج ستاره ائل گلی پارس، این منطقه جنبه بین المللی پیدا کرد، و از طرف سازمان فضای شهرداری تبریز به یکی از زیباترین پارک های عمومی بدل شده است (خامچی، ۱۳۸۶: ۱۴۶).

تصویر ۹: نمای استخر ائل گلی تبریز: [www. Tabrez.ir](http://www.Tabrez.ir)

عناصر ساختاری باغ: استخر دریاچه

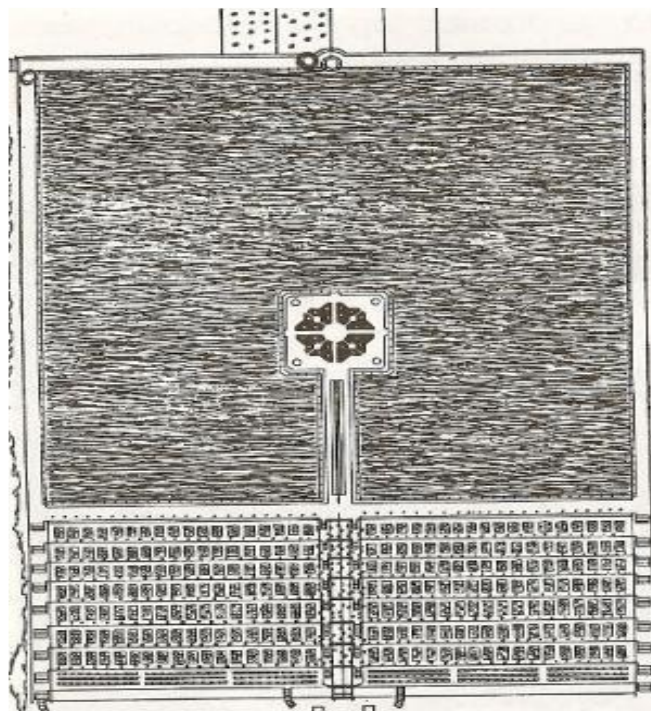
باغ ائل گلی در ابتدا به عنوان یک منبع آب استفاده می شد. این رودخانه مهران پر شده و از باغ و آب آشامیدنی عمومی استفاده می کند. عرض استخر ۳۱۷/۲۰۰ متر است. عمیق و همچنین در برخی از قسمت ها تغییر می کند. آب استخر ۵۴,۶۷۵ و ۲۰۰۰ متر مکعب است. عمق استخر از سطح طبیعی پوشیده شده و عمق آن ۹ متر است. تقریباً استخر با ۶ متر پیاده رو و درختان بلند در طرف دیگر از پیاده رو به عنوان حصار احاطه شده است. (سارمی، ۲۰۰۲).

تصویر ۱۰: عکس استخر زمانی که خالی بود. (دعکس شهرداری تبریز)

هندسه باغ

وقتی سبک باغ ایران به باغ ائل گلی اعمال شد، این امر به جغرافیای آن مربوط بود، مهمترین نقش در آن این است که باغ دارای طرح مربع و عمارت یکسان است، بنابراین ساختمان می تواند در مرکز نقطه اتصال مربع و محور قرار گیرد (بانی مسعود، ۲۰۱۱). در واقع، به این معنی است که از باغ هنر متقارن استفاده می کنند. سبک متقارن را می توان در هر دو ساختار فیزیکی و گیاهان باغچه دیده می شود. در باغات ساختار هندسی، مربع و مستطیل مورد استفاده قرار گرفت. باغ ائل گلی ویژگی های هندسی خاص خود را به طور کلی دارد و علاوه بر این، شباهت در مواد استفاده شده در ساختمان باغ دارای تنوع منحصر بفرد از مکانها است.

تصویر ۱۱: طرح باغ ائل گلی تبریز (شهرداری تبریز)

عمارت باغ (کاخ)

عمارت باغ ائل گلی بر روی جزیره ساخته شده است. آب توسط آن احاطه شده و در وسط استخر به عنوان مرکز جزیره ساخته شده است. عمارت در انتهای استخر و مرکز جزیره می باشد (جوادی، ۱۹۷۱). ارتفاع عمارت ۱۲ متر از هر طرف می باشد. و شما می توانید از یک طرف وارد آن شوید در واقع، گنبد در آغاز آسیب دیده بود. محیط عمارت توسط گل ها تزئین شده بود. که در وسط تزئین گل ها راه می باشد که می توانید وارد عمارت شوید (Wilber,1979).

تصویر ۱۲: عمارت باغ ائل گلی [www. Tabrez.ir](http://www.Tabrez.ir)

نتیجه گیری

باغ های تاریخی تبریز نقش مهمی در تعریف تاریخ اجتماعی و اقتصادی ایفا کرده است. علاوه بر این، نقش نمادین به عنوان یک تصویر بهشت است. از هفت باغ تاریخی متعلق به دوره های مختلف در تبریز، تنها دو باغ در حال حاضر زندگی می کنند. ائل گلی یک باغ تاریخی در تبریز است که تنها باغ باقیمانده باغ های تاریخی تبریز در ایران است. موقعیت، اندازه و زیبایی باغ که باعث شده این باغ تبدیل به یک مکان محبوب و مهم شود علاوه بر این، معماری منحصر بفرد باغ، درختان قدیمی، و کاربردهای متنوع آب به زیبایی آن افزوده است. در حال حاضر مردم نه تنها از باغ های تاریخی بازدید می کنند. بلکه برای سرگرمی و آرامش هم هم بویژه در تعطیلات هم می آیند. نباید فراموش کرد که قبل از اینکه باغ ائل گلی به پارک و منطقه تفریحی تبدیل شود، هویت تاریخی آن به عنوان یک فضای سبز ارزشمند بوده که نماد زیبایی در شهر تبریز بود. امروزه باغ ائل گلی تبریز به عنوان هویت تاریخی شهر تبریز در باغ سازی و شناسنامه ای است که معماری منحصر بفرد آن بیانگر قدمت باغ سازی در این شهر را عرضه می کند.

پی نوشت ها

C. chardin-1

chavijo-2

E. Flandin-3

P. coste-4

T. Hebert-5

D. Wilber-6

Herzfeld,1932, pl: XII,figs:4,5 -7

8- نمونه های متعددی از این آثار را خانم آکرمین در مقاله دیگر خود ارائه داده است (Ackerman,1939)

9- Ouseley,W.1823 به عنوان نمونه، در پانوش مقاله در توصیف باغ سعادت آباد اصفهان، به قصیده کاملی بنام « گلزار

سعادت» متشکل از ۳۵۰ بیت که در آغاز سده ۱۲ ه ق. سروده شده اشاره می گردد.

10- با توجه به توصیفات ارائه شده، احتمالاً حضور منظور نویسندگان از این باغ، باغ نگارستان (در شمال میدان بهارستان شهر تهران) است.

kazimirski, 1887: No . XVII. I. 5, No. LXVIII, II.17.18. -11

Massignon, 1921: 149.160. 151, Nicholoso, 1931: 210-38,235. -12

West, 1880: V, 65-7, XVIII, 99-100,XVII,2-4. -13

منابع و مراجع

- [۱] دانش دوست، یعقوب، ۱۳۶۹، باغ های طبس، انتشارات سروش، تهران، ایران.
- [۲] آریانیپور، علیرضا، ۱۳۶۵، پژوهش و شناخت باغ های ایران و باغ های شیراز، انتشارات فرهنگسرا، تهران.
- [۳] فرخ یار، حسین، ۱۳۷۵، بهشتی در حاشیه کویر (باغ فین کاشان) کاشان.
- [۴] پیرنیا، کریم، ۱۳۷۲، باغ ایرانی، مجله آبادی، شماره ۲۵.
- [۵] استروناخ، دیوید، (۱۳۷۰)، شکل گیری باغ های سلطنتی پاسارگاد و تاثیر آن در باغ سازی ایرانی، مجله اثر، (۲۳و۲۲): ۷۵-۵۴.
- [۶] انصاری، مجتبی، (۱۳۷۸)، ارزش های باغ ایرانی (صفوی-اصفهان) رساله دکتری، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- [۷] میرفندرسکی، محمد امین، (۱۳۸۳)، باغ ایرانی چیست؟ باغ ایرانی کجاست؟ ماهنامه موزه ها، (۴۱): ۱۹.
- [۸] مسعودی، عباس، (۱۳۸۸)، بازشناسی باغ ایرانی؛ باغ شازده ماهان، چاپ نخست، تهران، نشر فضا.
- [۹] شاهچراغی، آزاده، (۱۳۸۹)، پارادیم های پردیس (درآمدی بر بازشناسی و باز آفرینی باغ ایرانی)، تهران، جهاد دانشگاهی.
- [۱۰] بهشتی، سید محمد، (۱۳۸۷)، جهان باغ ایرانی، فصلنامه گلستان هنر، (۱۲): ۷-۱۵.
- [۱۱] منصوری، سید امیر، حیدر نتاج، وحید، (۱۳۹۰)، بررسی منشاء پیدایش نظریه چهارباغ به عنوان الگوی هنر باغ سازی ایرانی، فصلنامه منظر، ۳ (۱۶): ۱۶-۲۳.
- [۱۲] حیدر نتاج، وحید، (۱۳۸۹)، باغ ایرانی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- [۱۳] بانی مسعود، امیر، ۱۳۹۰، باغ های تاریخی تبریز، تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- [۱۴] حیدرنتاج، وحید، ۱۳۹۲، بررسی نقش آب و منظر در باغ عباس آباد، فصلنامه هنرهای بومی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه مازندران، (۲): ۱۱۳-۱۲۴.
- [۱۵] ایلکا، شاهین، ایلکا، شهاب، ۱۳۹۰، تجسم اندیشه آیینی در معماری و منظر پردازی ایران، تهران: طحان.
- [۱۶] منصوری، سید امیر، ۱۳۸۴، درآمدی بر زیبایی شناسی باغ ایرانی، فصلنامه باغ نظر، ۲ (۳): ۵۸-۶۳.
- [۱۷] زانگری لوئیجی، ۱۳۹۱، باغ های ایرانی- اسلامی، ت: مجید راسخی و فرهاد تهرانی، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- [۱۸] مدقالچی، ل.، انصاری، م.، بمانیان، م. روح مکان در باغ ایرانی، نشریه باغ نظر، سال یازدهم، شماره ۲۸، بهار ۱۳۹۳.
- [۱۹] فردوسی، شاهنامه، (۱۳۷۴) انتشارات علمی و فرهنگی تهران.
- [۲۰] اصغری، مریم. کلاتری، محسن. ۱۳۹۱. گردشگری تبریز در فرصت ها، چالش ها و راهبردهای توسعه. تهران: نشر آذر کلک.
- [۲۱] خاماچی، بهروز، ۱۳۸۶. شهر من تبریز. تبریز: ندای شمس.
- [۲۲] سارمی، ۲۰۰۲، باغ های ایران، حکمت باستان، چشم انداز جدید. تهران موزه هنر معاصر.
- [۲۳] بانی مسعود، ۲۰۱۱. باغ های تاریخی تبریز، دفتر تحقیقات فرهنگی تهران.
- [۲۴] جواد، ش. تبریز و اطراف تبریز، بنیاد فرهنگی رضا پهلوی، آذربایجان شرقی.
- [۲۵] ویلبر، ۱۹۷۹. باغهای فارسی، مهیندخت، سعید. تهران.
- [26] Christensen.A. (1909). L , Empire des Sassani des, Det konge lige Danske
- [27] Videnskaberne selskabs shrifer, Historisk og filoso fisk Afdeling, I book1, Chapter38.
- [28] Ouseley, W.(1823), Travels in Various Countries of the East ,III, London.
- [29] Nizami Aruzi, Qazvini, M. M. K. (Ed.) (1910), chahar maqalan (the four discourses), London.
- [30] Huart, c. (1913), bagh, Ency llopedia of islam, I. Hyde, J. H.(1924), L, Lconographie des Quatre Parties du monde dans les tapisseries, Gazett des Beaax-art 5eme periode,x. Sale, G. (1921), QoYan, London. Chaps. XVIII and chap. IV.